

«FAVZ UN-NAJOT» ASARIDA AN'ANA VA O'ZIGA XOSLIK

Umidjon Umarjonov

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20593897>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 04-iyun 2026 yil

Ma'qullandi: 06-iyun 2026 yil

Nashr qilindi: 08-iyun 2026 yil

KEYWORDS

«Favz un-najot», «Siroj ul-ojizin»,
masnaviy, pand-axloq, nafs, ajdaho,
an'ana, o'ziga xoslik,
matnshunoslik, tasavvuf.

ABSTRACT

Bu maqolada XVIII asr oxirida yaratilgan «Favz un-najot» («Siroj ul-ojizin») didaktik-tasavvufiy masnaviyasida an'ana va o'ziga xoslik masalasi o'rganilgan. Asarning mumtoz pand-axloq adabiyoti an'analari bilan bog'liqligi hamda badiiy o'ziga xos jihatlari asar baytlari misolida tahlil qilindi. Asarning bugungi kundagi ilmiy va tarbiyaviy ahamiyati yoritildi.

Favz un-najot» («Siroj ul-ojizin») dostoni masnaviy janrida yaratilgan bo'lib, mavzu ko'lami keng va xilma-xildir. Asar XVIII asr oxirida (h. 1180–1185 / 1766–1771-yillar atrofida) yozilgan diniy-didaktik yodgorlik sifatida Movarounnahr va unga tutash hududlarda asrlar davomida madrasa ta'limida hamda xalq orasida sevib o'qib kelingan. Masnaviy janri mumtoz adabiyotda axloqiy-ta'limiy g'oyalarni nazmda bayon etishning yetakchi shakli bo'lib, «Favz un-najot» ham aynan shu an'ananing davomchisidir.

G'oyaviy jihatdan asar So'fi Olloyorning «Sabotul ojizin» asari singari turkiy zabon xalq orasida ma'rifat tarqatishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Mazmunan «Favz un-najot» va «Sabotul ojizin» bir adabiy an'anaga – diniy-didaktik turkiy masnaviy an'anasiga mansubdir; aynan shu mavzuviy, uslubiy va nominal yaqinlik asarning an'anaviy ravishda So'fi Olloyorga nisbat berilishiga sabab bo'lgan.¹

Asar an'anaviy mumtoz nazm tartibida – Olloh hamdi va munojot bilan ochiladi. Matnning ibtido bayti quyidagicha:

Sano lil-Xoliqi arz-u samovot,

Yaratti kof-u nundin ko'b alomot²

Bu bayt klassik hamd an'anasini davom ettiradi: shoir asarni yeru osmonni yaratgan Xoliq sanosi bilan boshlaydi. Ana shu an'anaviy ibtido «Favz un-najot» va «Siroj ul-ojizin» nomlari ostida tarqalgan nusxalarni bir asar matniga bog'lab turuvchi muhim matniy dalil hamdir.

Asarning an'ana bilan bog'liq yana bir muhim jihati – raqamli tasnif (sanab ko'rsatish) usulidir. Bu Sharq pand-axloq adabiyotining keng tarqalgan badiiy vositasi bo'lib, unda

¹ Suvonqulov I. So'fi Olloyor va uning adabiy an'analari: filol. fan. nomz. diss. avtoreferati. – Toshkent, 1997. –B. 12.

² Favz un-najot (Siroj ul-ojizin). Qo'lyozma. O'zR FA Sharqshunoslik instituti, inv. № 13333, 1b-varaq.

muayyan fazilat yoki illat «besh narsa», «yetti narsa» tarzida tartiblab bayon etiladi. Shoir, masalan, qalbni xira qiluvchi besh narsani sanaydi:

*Besh nimarsa ko'ngilni o'ttirur,
 Kim qilur boshig'a balolar kelturur.
 Biri ko'b yemak, biri ko'b uxlamaq,
 Biri ko'b so'z, birisi ko'b g'am yemak.
 Biridur akli harom, ey xos-u om,
 Besh nimarsa aytilib bo'ldi tamom.*³

Shoir bu yerda ortiqcha yeyish, ko'p uxlash, ko'p so'zlash, g'am chekish va harom luqma kabi nuqsonlarni qalbni «o'ldiruvchi» omillar sifatida sanaydi. Xuddi shu uslubda asarda qalbni yorituvchi besh narsa – Qur'on tilovati, kechalari ibodat, olimlar suhbat, kamxo'rlik va kamuyqulik – ham keltiriladi. Bunday illat va fazilatni qarama-qarshi qo'yib bayon etish (antiteza) mumtoz axloqiy masnaviyning an'anaviy uslubidir.

Shu bilan birga, «Favz un-najot» an'anani quruq takrorlamaydi; uning o'ziga xosligi, eng avvalo, axloqiy tushunchalarni aniq, ko'rgazmali va hayotiy tasvirlar orqali ifodalashida ko'rinadi. Buning yorqin namunasi – munofiq (ikkiyuzlamachi) qiyofasining tasviridir:

*Ham munofiqda necha turluk nishon,
 Keldi bir-bir, aylayin sanga ayon.
 Kelsa masjidga munofiq bir nafas,
 O'ltura olmas chumurg' dar qafas.
 Masjid eshigin kelibon kech ochar,
 O'qur-o'qumas turubon tez qochar.*⁴

Bu parchada munofiqning ibodatga munosabati g'oyat aniq va kinoyali tasvirlanadi: u masjidda qafasdagi qush kabi bezovta o'tiradi, eshikni kech ochadi va namozni tugatar-tugatmas shoshib chiqib ketadi. Mavhum axloqiy tushuncha o'rniga shunday konkret, kuzatishga asoslangan manzara berilishi asarning badiiy o'ziga xosligini namoyon etadi.

Asarning g'oyaviy va badiiy cho'qqisi – nafs mazammatiga bag'ishlangan «Ajdahoyi nafs» (nafs ajdahosi) faslidir. Unda nafs ko'pboshli ajdahoga qiyoslanadi: ajdahoning har bir boshi alohida bir illatni (kibr, shak, havo, ujb, g'azab, shahvat, buxl) ifodalaydi. Shu o'rinda gunohning yetti manbai sanaladi:

*Yetti ishdurkim, gunah andin tug'ar,
 Kimki oqildur, o'zin andin yig'ar.
 Biri yolg'on, biri badkirdor o'g'ul,
 Biri ujb-u, biri kibr, ondin to'ngul.
 Biri hirs-u, biri ichmaklik sharob,
 Ham hasaddur, ul qilur dinni xarob.*⁵

³ O'sha qo'lyozma, inv. № 13333.

⁴ O'sha qo'lyozma, inv. № 13333.

⁵ Asarning «Ajdahoyi nafs» fasli va undagi raqamli tasnif haqida qarang: Zohidov R. «Sabotul ojizin» asarining manbalari, sharhlari va ilmiy-tanqidiy matnini kompleks o'rganish muammolari: filol. fan. dok. (DSc) diss. – Toshkent, 2018. –B. 96.

Ajdaho timsoli nafsning xavfli, ko'pboshli va yengilmas tabiatini ko'rgazmali ifodalaydi: uning bir boshini kessang, boshqasi qad ko'taradi. Bu obraz orqali shoir asarning butun axloqiy ta'limotini – turli bo'limlarda tarqoq holda sanab o'tilgan illatlarni – yagona, ta'sirchan badiiy timsolda jamlaydi. Aynan shu allegorik yaxlitlik «Favz un-najot»ning an'anaviy pand-axloq adabiyoti doirasidagi o'ziga xos hissasidir.

Asar tasavvufiy ruhdagi yakuniy bayt bilan nihoyalaniadi:

*Haq bila hamroz bo'lg'ung ul zamon,
Anda bo'lg'ung g'ayb bin, g'ayb don*

Bu bayt asarning pirovard maqsadini – nafsni yengib, Haqqa yaqinlashish va ma'naviy kamolotga erishish g'oyasini ifodalaydi.

Xullas, «Favz un-najot» mumtoz didaktik masnaviy an'anasini – janr, mavzu, raqamli tasnif va hamd-munojot tuzilishini – ijodiy o'zlashtirgan holda, munofiq qiyofasining hayotiy tasviri va «nafs ajdahosi» allegoriyasi kabi o'ziga xos badiiy yechimlar bilan boyitgan. Asarning So'fi Olloyor «Sabotul ojizin»i bilan bir an'anada turishi, ammo undan mustaqil matn sifatida shakllangani matnshunoslik nuqtai nazaridan ham tasdiqlanadi.⁶

Bunday yodgorliklarni o'rganish turkiy didaktik adabiyotning badiiy va ma'naviy salohiyatini yoritibgina qolmay, bugungi kunda ham yosh avlod tarbiyasi uchun zarur axloqiy qadriyatlarni anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Favz un-najot (Siroj ul-ojizin). Qo'lyozma. O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondi, inv. № 13333.
2. Suvonqulov I. So'fi Olloyor va uning adabiy an'analari: filol. fan. nomz. diss. avtoreferati. – Toshkent, 1997.
3. Sirojiddinov Sh. So'fi Olloyor merosi va uning manbalari xususida // Xalqaro ilmiy anjuman materiallari. – Toshkent–Tehron, 2005.
4. Zohidov R. «Sabotul ojizin» asarining manbalari, sharhlari va ilmiy-tanqidiy matnini kompleks o'rganish muammolari: filol. fan. dok. (DSc) diss. – Toshkent, 2018.
5. Nosirov A. 531-inventar raqamli «Favz un-najot» toshbosmasiga oid ilmiy izohlar. – Toshkent, 1960.

⁶ Asarning ikki nom bilan tarqalishi va mualliflik masalasi haqida qarang: Sirojiddinov Sh. So'fi Olloyor merosi va uning manbalari xususida. – Toshkent–Tehron, 2005. –B. 41.